

Jerzy Piotrowski

"The Idea of Nationalism", Hans Kohn, New York 1945 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 10, 721-726

1948

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

mieckimi. Wspólność języka bowiem, według Hertza, jest niezbędna do wyobrażenia narodu.

Osobny rozdział poświęcony jest omówieniu wpływu państwa na kształtowanie się w narodzie owego podstawowego dążenia do osobowości.

Mowa tu o monarchiach narodowych, o wpływie wojen na zespolenie narodu, na jego ideologię i charakter, o instytucjach politycznych (parlament) jako narzędziach woli narodowej, o związku idei suwerenności ludu z aspiracjami narodowymi itd.

Z czterech rodzajów aspiracji narodowych wola prestiżu jest wg Hertza najważniejsza. Jej przerost rodzi nacjonalizm. „Nacjonalizm... oznacza specjalną formę świadomości narodowej, zogniskowaną na dążeniu do wyższości, prestiżu, potęgi i panowania” (410).

Rozdział ostatni, najobszerniejszy, poświęcił Hertz omówieniu wpływu myśli politycznej na ideologię narodową w ogóle i w poszczególnych krajach.

Mimo zapowiedzi Hertz nie posługuje się ani metodą socjologiczną ani psychologiczną, lecz tradycyjną metodą historyczną, akcentując raczej indywidualność i zmienność historyczną zjawisk, uwarunkowanych „niezliczonymi czynnikami”.

Definiowanie narodu pojęciem „striving for personality” prowadzi do licznych analogii personifikujących naród i przenoszących na grupę pojęcia psychologii indywidualnej.

Dążenie do osobowości tak, jak jest ono wyrażone w czterech podstawowych aspiracjach, wspólne jest wielu grupom i w czytelniku, który nie otrzymuje definicji narodu, jako podmiotu tych aspiracji, często budzi się wątpliwość, czy opisywane dążności i postawy odnoszą się istotnie do narodu, czy państwa, grup etnicznych lub klasowych.

Występuje to tym silniej, że autor mówi o „politycznej narodowości”, przeciwstawiając ją narodowości „legalnej” i kulturalnej”, których także nie definiuje ani nie określa ich stosunku wzajemnego. Narodowość „legalna” odpowiadałaby kategorii socjologicznej grupy państwowej, „kulturalna” — grupie kulturowej. Autor wprawdzie przyznaje poważny wpływ na kształtowanie się narodowości politycznej wspólnocie państwowej i kulturowej — ale tylko jako czynnikom kształtującym wolę polityczną narodu.

Jerzy Piotrowski (Warszawa)

Hans Kohn: The Idea of Nationalism. A Study of its Origins and Background. New York. The Macmillan Comp. I wyd., 1944, II wyd., 1945, str. XI + 735.

Kilkudziesięcioletnia działalność naukowa Kohna poświęcona jest badaniu genezy i treści nacjonalizmu. Urodzony i wychowany w Wiedniu, gdzie także odbywał swe studia uniwersyteckie, Kohn był nie tylko świadkiem niesłychanie

napiętych walk narodowych w monarchii habsburskiej ale sam również brał udział w ruchu sjonistycznym. W końcowym okresie I wojny światowej znalazł się w Rosji, gdzie obserwował pierwsze kroki Związku Sowieckiego w drodze do pozytywnego ułożenia spraw narodowych w państwie wielonarodowym. Kilkuletni pobyt na Bliskim Wschodzie, głównie w Palestynie, znów narzucił mu tę problematykę. Od roku 1931 Kohn przebywa w Stanach Zjednoczonych, a od r. 1934 jest profesorem nowożytnej historii europejskiej w Smith College.

Charakter tych doświadczeń wpłynął w wyraźny sposób na ukształtowanie się zainteresowań naukowych Kohna. W zagadnieniu nacjonalizmu interesuje go ogromna siła motoryczna, jaką posiada idea narodowa w życiu społeczno-politycznym. Usiłuje zbadać genezę tej idei i jej kształtowanie się. Ta problematyka zaznacza się już w jego pierwszej pracy, wydanej w r. 1927 pt. „Nationalismus”. Pod tym kątem ujmuje on również historię nacjonalizmu na Wschodzie w dwóch dziełach pt. „A history of Nationalism in the East” oraz „Nationalism and Imperialism in the Hither East”. Ostatnio przystąpił Kohn do napisania historii powszechnej nacjonalizmu. Dzieje nacjonalizmu dzieli Kohn na cztery okresy. Pierwszy okres to okres inkubacji zaczynający się w starożytności śródziemnomorskiej, sięgający do wybuchu Wielkiej Rewolucji Francuskiej; drugi okres dojrzwania rozpoczynający się z rewolucją francuską i trwający do 1832 r. Trzeci okres dojrzałości i szczytowej siły idei nacjonalistycznej — to lata 1832—1919.

„The Idea of Nationalism, a Study of its Origins and Background” jest pierwszym tomem zamierzonej historii powszechnej nacjonalizmu i obejmuje okres do końca XVIII wieku, a więc okres świtania idei. Książka dzieli się na 8 rozdziałów: I — Charakter nacjonalizmu, II — Izrael i Hellas, od plemienności do uniwersalizmu, III — Rzym i Wieki średnie, Tradycja uniwersalizmu, IV — Renesans i Reformacja — Wyłonienie się nacjonalizmu, V — Suwerenny naród, księża i lud, VI — Ku nowemu światu — zapowiedź wolności ludu, VII — Poruszenie w starym świecie — Folklor przeszłości i VIII — Ku wielkiemu przebudzeniu.

Zamykają pracę przypiski zawierające bogate wskazówki bibliograficzne do zagadnienia, zajmując 150 stron i obszerny indeks nazwisk.

Przystępując do pisania dziejów nacjonalizmu Kohn stwierdza, że nie zamierza przedstawiać „zdarzeń”, których bogactwo rozsądzić musiałoby ramy każdego dzieła. „W niezliczonej ilości wydarzeń, w nieskończenie złożonym oddziaływaniu na siebie przyczyn i skutków, osób i warunków, namiętności i przypadków wydzielić można liczne dążności i prądy, wiążące historię w całość dającego się zrozumieć wzoru (comprehensible pattern). Nacjonalizm jest tylko jednym z tych wzorów”. (IV). Jest to jednak wzór o wyjątkowej doniosłości dla swej epoki. W ujęciu Kohna wzór ten wyraża się w idei nacjonalizmu. Zbadaniu więc historycznego kształtowania się tej idei poświęca Kohn swą uwagę.

Kohn definiuje nacjonalizm jako stan umysłu, (state of mind) przenikający większość ludu i pretendujący do przeniknięcia wszystkich jego członków.

Uznaje on państwo narodowe (nation-state) za idealną formę organizacji politycznej i naród, jako źródło wszelkiej energii kulturalnej i kulturalnego dobrobytu. Człowiek winien jest więc najwyższą lojalność swemu narodowi, skoro jego własne życie oparte jest na dobrobycie narodu i przez ten dobrobyt możliwe". (16). Ważne okresy historii — mówi Kohn — cechują się tym, że określonego rodzaju grupy narodowe człowiek obdarza najwyższą lojalnością, oraz że odmienny jest zakres kręgu, który człowiek obejmuje swoją sympatią. W okresie nacjonalizmu ta lojalność i granice kręgu związane są z narodem.

W ujęciu Kohna nacjonalizm jest więc przede wszystkim rezultatem konkretnego rozwoju warunków historycznych na podłożu nagromadzonego w przeszłości dorobku ideologii społecznej, z chwilą zaś wytworzenia się, staje się „idée force”, kształtującą rzeczywistość społeczną. W Europie Zachodniej nacjonalizm wywodzi się z przemian społeczno-gospodarczych i staje się idea organizującą życie społeczne cywilizacji mieszczańskiej.

Kohn szuka korzeni nacjonalizmu w przeszłości przede wszystkim w rozwoju ideologii społecznej, który doprowadził do jego uformowania oraz wytworzył składowe jego elementy (wolności, ludzkości, patriotyzmu). „Nacjonalizm w naszym ujęciu — mówi Kohn — nie jest starszy niż druga połowa XVIII wieku”. Wtedy nadszedł „jego czas w rozwoju ludzkości...” Jak wszelkie jednak ruchy historyczne, nacjonalizm ma swe korzenie w dalekiej przeszłości. Warunki, które umożliwiły jego pojawienie się dojrzywały przez wieki zanim złożyły się na jego uformowanie. Rozwój polityczny, ekonomiczny i intelektualny, który je wytworzył trwał długo i postępował w różnym tempie w różnych krajach”. (3). Spośród ludów starożytności Żydzi i Grecy, ludy o słabej więzi politycznej; rozwinęli ideę misji kulturalnej plemienia wobec ludzkości, łącząc w ten sposób pierwiastki grupowej samowiedzy i uniwersalizmu. „Jest rzeczą charakterystyczną, że w starożytności tylko te dwa narodowo świadome ludy rozwinęły świadomy kosmopolityzm i uniwersalizm” (36). Nosicielem misji grupowej jest nie władca, kapłan czy książę, lecz każdy członek zbiorowości. „Świadomość (tej misji) będąca udziałem każdej jednostki, obdarzyła je nową godnością osobistą i przygotowała duchowe podstawy demokracji”. (27). Z ideą misji plemienia wiąże się ponadto — wg Kohna — rozwój u tych ludów dwóch podstawowych warunków wszelkiej świadomości narodowej tj. narodowej historii i zadań zbiorowych (mesjanizm doczesny).

W okresie rzymskim i średniowiecza rozwija się judejsko-grecka idea humanizmu i uniwersalizmu (rzymska humanitas). Prawo rzymskie tworzy podstawę późniejszego prawa demokracji liberalnej przeciwstawiającą się dowolności władzy i wyłączności plemiennej.

Chrześcijaństwo kontynuuje ideę misji uniwersalnej. Misję tę sprawuje już jednak nie naród wybrany, w stosunku do barbarzyńców, lecz społeczeństwo chrześcijan w stosunku do pogan. W okresie średniowiecza dominuje jako wzór uniwersalizm kościelno-cesarski.

W wieku XIV występuje dążność do przeciwstawiania państwa i kościoła, wywodzące się z kół dworskiej inteligencji laickiej. W ten sposób przygoto-

wuje się sekularyzacja suwerennego państwa, jako niezbędny element rozwoju nacjonalizmu. W okresie renesansu i reformacji, a więc w okresie przejścia od średniowiecza do czasów nowożytnych, nowe odkrycia, towarzyszące im zaburzenia społeczno-gospodarcze i nowe sposoby myślenia zaczynają podkopywać istniejący porządek. „W tym czasie gospodarczych badań przeszłości i żarliwych nadziei na przyszłość po raz pierwszy podkreśla się świadomie nacjonalizm kulturalny” (119). W okresie renesansu czysto wegetatywna świadomość grupowa (*group feeling*) rozwinęła się po raz pierwszy w świadomość narodową, czerpiącą swe natchnienie u starożytnych klasyków i w Starym Testamencie, czytanych obecnie jednak w nowym świetle (120), (rozwój historycyzmu, tradycje rzymskie, *patria*). Załamanie się uniwersalnego porządku średniowiecznego (poznanie bardzo odmiennych ludów) pobudzają indywidualizm i sekularyzację.

„Renesans i Reformacja wyrosły z tego samego źródła — z pragnienia odnowienia przez powrót do źródeł — i były próbą syntezy dawnego uniwersalizmu i nowego indywidualizmu. Ciągłe jeszcze zajmuje je jednak uniwersalna cywilizacja i religia, uważają jednostkę za podstawę uniwersalnego porządku. W tym świecie naród nie ma swego miejsca jako świadomy i silny czynnik na drodze ku lepszej przyszłości lub ku zbawieniu” (122).

„Wiek XVII stanowi wielki przedział między epoką, w której wszelkie polityczne i społeczne pojęcia noszą na sobie zdecydowane cechy religijnej i uniwersalnej tradycji oraz epokę w której idea nacjonalizmu, świeckiego i kościelnego — zaczyna dominować i wytwarzać swe własne symbole integracji ludzkich myśli i czynu” (87). „Uniwersalizm przechodzi w „*societas gentium*” i zanika jednak nie na rzecz narodów, lecz państw i książąt. Ektatyzm nie nacjonalizm zrodził się z rozpadu średniowiecznego uniwersalizmu”. (188). Lojalność obowiązuje tylko wobec panującego. Brak całkowicie poczucia lojalności narodowej. Następuje okres sekularyzacji państwa, wyzwolonego spod aurytety religii, rządzącego się „racją stanu” kategoriami interesu i rozumu oraz prawami naturalnymi. „Bez rozdziału kościoła i państwa nie było możliwe późniejsze skojarzenie państwa i narodowości. Dzięki temu absolutni monarchowie przyczyniali się negatywnie do nadejścia epoki nacjonalizmu, pozytywnie zaś czynili to poprzez centralistyczne państwa, z jego równością wszystkich poddanych wobec króla, tendencją do ujednoczenia praw i życia ekonomicznego, wywyższaniem państwa, nad wszelkie więzi uniwersalne. To nowe państwo stało się jednak narodowe dopiero wtedy, kiedy lud stał się narodem...” Demokracja w swej istocie i zamierzeniach była ruchem uniwersalnym, uzupełniała ona wolność i równość jednostek braterstwem całej ludzkości. Połączenie z nacjonalizmem dało jej, w owym czasie i w istniejących wówczas możliwościach geograficznych i organizacyjnych, ramy dla konkretnej realizacji, lecz równocześnie stworzyło antynomie, która ostatecznie grozi udaremieniem demokracji z chwilą, gdy wytworzyła się technologiczna i geograficzna podstawa społeczeństwa uniwersalnego. (192).

W XVIII wieku rodzi się poważny problem jak pogodzić wolność jednostki z wymaganiami społecznej integracji, jak poddać człowieka prawu, które nie

może już powoływać się na autorytet absolutnego prawodawcy, będącego poza i ponad nim. W tej sytuacji nacjonalizm staje się więzią łączącą autonomiczne jednostki, jako uczestników zbiorowości. Rousseau dostrzegł pierwszy wyraźnie to zagadnienie. W rzeczy samej szukał społeczności dla wolnych ludzi, na podłożu kosmopolityzmu racjonalistycznego XVIII wieku z równoczesnym skierowaniem uwagi na sposób życia prostych ludzi" (226). A więc u kolebki nowoczesnego europejskiego nacjonalizmu leży starożytna idea humanistyczna i skierowanie uwagi na podłoże etniczne.

W świecie zachodnim, w Anglii, Francji, Niderlandach i Szwajcarii, Stanach Zjednoczonych i dominiach brytyjskich powstanie nacjonalizmu jest przede wszystkim wydarzeniem politycznym, było poprzedzone istnieniem państwa narodowego. Poza światem zachodnim w Europie środkowej i wschodniej oraz w Azji nacjonalizm zrodził się później w bardziej zacofanym stadium rozwoju społecznego i politycznego. Nacjonalizm narastał tu jako protest przeciw istniejącym państwom — nie tyle po to, aby je przekształcić w państwa ludowe, ile po to, aby zmienić granice państwowe stosownie do postulatów etnograficznych". (329). Stąd tutaj — mówi Kohn — wyrażał się nacjonalizm przede wszystkim na polu kulturalnym, w oparciu o dawno istniejące tradycje.

Odrębne oblicze nacjonalizmu na Wschodzie, tłumaczy Kohn tym, że „podczas gdy nowy nacjonalizm w zachodniej Europie odpowiadał zmieniającej się rzeczywistości społecznej, ekonomicznej i politycznej, to do środkowej i wschodniej Europy przeniknął on na długo przed ich odpowiednim społecznym i ekonomicznym przekształceniem się. Kontakt kulturalny klas oświeconych kontynentu przetworzył ich moralne i intelektualne nastawienie, podczas gdy nietknięty został porządek gospodarczy i sposób życia ogromnej większości ludzi". Szerzone w Europie przez przywódców idee wolności, równości i suwerenności ludu przeradają się na podłożu odmiennych społeczno-gospodarczych stosunków w ideę wolności narodu, stanowiącego wspólnotę kulturalną i duchową (m. in. herderowski Volksgeist). Kohn stara się pokazać rozwój idei w każdym z krajów europejskich z osobna uwzględniając wzajemne oddziaływania i starając się metodą porównawczą ustalić ogólną ideę narodową. Kohn jest przede wszystkim historykiem idei i stara się opisać jej rozwój jak najdokładniej w oparciu głównie o dokumenty literackie w szerokim tego słowa znaczeniu. Jakkolwiek podkreśla on często zależność rozwoju idei od przemian gospodarczych społecznych i politycznych, to jednak koncentrując swą uwagę na samej idei nie poddaje rozwojowi warunków społeczno-gospodarczego szczegółowemu badaniu, ani nie analizuje ich związku z ideą, ograniczając się do ogólnikowych raczej wskazań na te związki. Kohn zdaje sobie sprawę, że te idee są często własnością nielicznych jednostek lub grup i nie mają żadnego oddźwięku w społeczeństwach im współczesnych. Są one jednak — sądzi — ważne, jako ogniwo rozwoju intelektualnego, który doprowadził do wytworzenia idei nacjonalizmu. Dzieło Kohna jest cenne przez pełny z ogromnym znanstwem narysowany obraz rozwoju ideologicznego, ujęty pod kątem nacjonalizmu.

Nacjonalizm i idea nacjonalizmu — są to pojęcia, których Kohn używa jako synonimów. Jako ideologie wyrażają one pewne dążenia społeczne grup. Kohn nie próbuje stawiać tego zagadnienia socjologicznie i wbrew pewnym napomknieniom, nie wiąże wyraźnie idei nacjonalizmu z określonymi grupami. Czytając tę pracę ma się wrażenie, że Kohn przypisuje ideom cechę samorzutnego wewnętrznego rozwoju, na który stosunki społeczne i gospodarcze oddziałują, ale go nie determinują, że pewne grupy podejmują te idee, które się zrodziły w procesach intelektualnych, ponieważ im właśnie one najlepiej odpowiadają. Problem nacjonalizmu nie jest więc postawiony na gruncie grupy narodowej, której autor poświęca niewiele uwagi.

Rozważając różne cechy obiektywne grupy narodowej, jak język, religia, tradycje, wspólność etniczna, przypomina Kohn, że — jak wykazuje doświadczenie historyczne — żadna z nich nie jest niezbędna do wytworzenia się narodu. Z tych czynników najwybitniejsze działanie skłonny byłby Kohn przypisać więzi państwowej aktualnej lub historycznej. Lecz najistotniejszym elementem jest żywa i aktywna wola zbiorowa. Naród kształtuje się wg Kohna na podstawie decyzji, aby tworzyć naród” (16). Ta woluntarystyczna definicja nie wyjaśnia powstania narodu lecz pozwala autorowi sprowadzić problem narodu do idei nacjonalizmu.

Dobitną ilustrację powstania narodu z „woli” ma dostarczać Ameryka, gdzie „w ludowym powstaniu przeciw tyrańskiemu rządowi powstaje wolny naród zrodzony z woli ludu, a nie ze wspólności pochodzenia, terytorialnej odrębności, czy ambicji króla lub dynastii”. Podstawą narodu nie jest tu wspólna przeszłość, lecz wspólna teraźniejszość i przyszłość, chęć stworzenia nowego świata na ogólnoludzkich zasadach wolności, rozumu i praw naturalnych. Kohn upraszcza zagadnienie. Rewolucjonistom amerykańskim nie chodziło o to, aby utworzyć naród. Naród amerykański jest rezultatem długiego rozwoju, który następuje po akcie niepodległości, i który wytwarza więź narodową wśród różnorodnej co do swego pochodzenia masy ludzi. Podobnie na zachodzie Europy naród wytwarza się niejako samorzutnie ze społeczeństwa związanego politycznie i szukającego nowej więzi społecznej odpowiadającej nowym stosunkom gospodarczym i idei „suwerenności ludu”.

Jerzy Piotrowski (Warszawa)

Tadeusz Rek: Ruch ludowy w Polsce. Wydawnictwo ludowe. Warszawa 1947 r. 3 tomy. Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione z podobiznami działaczy ludowych.

Pierwsze wydanie ukazało się drukiem w 1946 r. nakładem Spółdzielni Wydawniczej „Prasa Chłopska” w Łodzi.

Tom I obejmuje dzieje i założenia programowe do 1918 r.

Tom. II — Okres niepodległości (1918—1926) pod znakiem liberalizmu i pracy.